ELEFTHEROS PONTOS GAZETESİ'NE GÖRE PONTUS SORUNU

Arzu ERMAN[*]

Özet

Pontus, Eski Yunanların Karadeniz'in doğusuna verdikleri bir isim olup burası Osmanlı döneminde Gümüşhane, Lazistan, Samsun sancaklarıyla birlikte Trabzon vilayetine tekabül etmektedir. Bölgede çok eskiden beri yaşayan Ortodoks Hristiyanlar, 19. yüzyıla gelindiğinde yükselen ulusçuluk hareketlerinin etkisiyle kendilerini Yunan ulusuna ait hissederek bağımsız olmayı hedeflemişlerdir. Bu süreç, Balkan Savaşları ile gelişmiş, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı karmaşa ortamı da bölgedeki Rumlar için uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu nedenle Karadeniz Rumları, kurmuş oldukları dernekler ve yapmış oldukları kurultaylar ile bölgenin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına yönelik faaliyetler içine girmiştir. Bölgenin ve Karadeniz Rumlarının ulusal bilinçlenmesine ve örgütlenmesine yönelik 1917'de Tiflis'te Güney Kafkasya'da bir kurultay toplanmış Rusya ve Kafkas'lardaki bütün Rumların merkezi milli bir kongrede birleşmesine karar verilmiştir. Ardından aynı yıl Pontus Merkezi Birliği kurulmuş ve Pontus'un bağımsızlığının ilan edilmesine karar verilmiştir. 1918'de Marsilya'da ve aynı yıl Bakü'de de Pontus kongresi toplanmış ve bu kongrede Pontus'un bağımsız olması, Kafkaslar'da bulunan Pontus Rumların geri gelmesi gibi konular ele alınmıştır. 6 Temmuz 1919'da Batum'da da bir Pontus kongresi düzenlenmiştir. Burada oluşturulan Pontus Milli Kurul'u 1919 yılında Batum'da *Eleftheros Pontos/Ελεύθερος* Πόντος isimli bir gazete çıkartmaya başlamıştır. *Eleftheros Pontus* gazetesi Karadeniz Rumlarının bağımsızlığı adına kamuoyu oluşturmanın en önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Çalışmada Batum'da yaşayan Rumların siyasi faaliyetleri, Pontus'un bağımsızlığına yönelik yorumları ve Pontus sorununun Yunan siyasetine yansımaları gazetede yer alan makaleler üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Pontus Sorunu, Karadeniz Rumları, Eleftheros Pontos Gazetesi, Osmanlı Devleti, Yunanistan.

[*]*Dr. Arzu Erman, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.*

THE PONTUS QUESTION ACCORDING TO THE ELEFTHEROS PONTOS NEWSPAPER

Abstract

Pontus is a name called by Ancient Greeks for the east of the Black Sea, and this corresponds to the state of Trabzon including Gümüşhane, Lazistan and Samsun (Canik) sanjaks during Ottoman period. The Orthodox Christians who had been living for a long time within the region aimed for independence with a feeling of belonging to Greek nation with the influence of nationalism movement rising in the 19th century.This process advanced during the Balkan Wars, and the chaos environment caused by the First World War paved a suitable environment for the Greeks living in the region. The Black Sea Greeks were engaged in activities for separating the region from the Ottoman Empire through the associations they had established and the congresses they held. A convention was held in Tbilisi, South of Caucasus in 1917 for increasing national awareness and organizing and a decision was taken to unite all the Greeks in Russia and Caucasus under a national congress.Then, the Pontus Center Union was established in the same year and it was decided to declare the independence of Pontus. Pontus congresses were held in Marseilles in 1918 and in Baku in the same year, and issues such as the independence of Pontus and the return of Pontic Greeks of the Caucasus were discussed in this congress. Pontus Congress was held in Batumi on July 6, 1919. The Pontus National Council established here decided to publish a newspaper; *Eleftheros Pontos/ Ελεύθερος* Πόντος in Batumi in 1919. This newspaper has become one of the most important tools to raise public opinion for the independence of the Black Sea Greeks. In this article, the political activities of the Greeks living in Batumi, their comments on the independence of Pontus and the reflections of the Pontus problem on Greek politics will be evaluated through the articles published this newspaper.

Key Words: Pontus Question, Pontian Greeks, The Eleftheros Pontos Newspaper, Ottoman State, Greece,

Giriş

Pontus, coğrafi bir terim olarak genelde Karadeniz ve kıyıları için kullanılmış olup tarihi süreç içinde bu bölgede yaşamış olan herhangi bir etnik grubu ifade etmemiştir. Geçmişte İran asıllı Mithradates sülalesi tarafından M.Ö.281'de merkezi Amasya olmak üzere Pontus Krallığı kurulmuştur.[1] Bu krallık M.S. 62'de Roma hakimiyetine girmiştir. İstanbul'un 1204'te Latinler tarafından fethinin ardından ikinci bir Pontus Krallığı, Bizans İmparatorluğu soyundan gelen Commenos hanedanlığı tarafından kurulmuş ve bu devlet II. Mehmet'in 1461'deki fethi ile son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın

[1] Mesut Çapa, *Belgelerin Işığında Pontus Meselesi*, Avrasya Araştırmaları Merkezi, Rapor No:15,Özgür Matbaacılık, Ankara, 2017, s.2.

Doğu Cephesi'nde yenilmesinin ardından Rus birlikleri, Karadeniz bölgesinin kıyı şeridi ile Doğu Anadolu'yu işgal ederek 18 Nisan 1916'da Trabzon'a girmiştir. Bu durum karşısında dönemim Trabzon valisi Cemal Azmi Bey yönetimi, mevcut belediye meclisini feshederek çoğunluğunu Rumların oluşturduğu yeni bir meclis kuran metropolit Hrisanthos'a bırakmıştır.[2] Trabzon'un Rus ordusu tarafından işgali bölgede yaşayan Rumların özerklik taleplerini güçlendirmiştir. Özellikle Trabzon metropoliti Hrisanthos'un önderliğinde oluşturulan çeteler ekseriyetle Karadeniz'in batısında faaliyet göstermeye başlamış ve bu işgal özerk bir Pontus için bölge Rumlarını ümitlendirmiştir.[3] Karadeniz bölgesindeki Rumların özerklik ya da ayrılık istekleri Yunan ulus devletinin oluşması ve sonrasında yaşanan gelişmelerin ürünüdür.

Bilindiği üzere 18. yüzyıl ortalarında başlayıp 19. yüzyıl ortalarında zirveye ulaşan Yunan aydınlanması[4] Osmanlı Rum milletinin ideolojik ve politik bilinçlenmesinde önemli rol oynamış, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması[5] ve 1789 Fransız Devrimi bu süreci hızlandırıcı bir etkiye sahip olmuştur.[6] Küçük Kaynarca Antlaşması ile büyük toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti'nin yenilebilir olduğu görülürken Fransız Devrimi ve sonrası yapılan Napolyon savaşları[7] yeni topraklar kazanmak dışında ele geçirilen ülkelerin siyasi ve toplumsal yapılarını değiştirmeyi amaçlamıştır.[8]

---

[2] Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, "Pontus Meselesi: Genel Bir Bakış", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S.11/12, 2011, s. 101, 110.

[3]Eleftheria Kifonidou, *Ποντιακό Ζήτημα, Στρατηγηκές Επιπλογές και Αδιέξοδα 1917-1922*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστὴμιο Αθηνών, (Doktora Tezi), Atina, 2013, s.9-10.

[4] Balkan milletleri arasında Yunan aydınlanması ve ulusal bilinçlenmesinin diğer uluslara nazaran daha erken başlamasında Yunan dili başat bir rol oynamıştır. Çünkü Yunan okulları, Ortodoks dünyadan pek çok öğrenci için çekim alanı haline gelerek merkezi bir rol üstlenmiştir. Öyle ki Yunan isyanı'ndan 50 yıl öncesinde dahi Balkan uluslarından birine mensup bir kişi eğitim almak istiyorsa Yunan okulunda eğitim almak durumundaydı. Ayrıca "Aydınlanmacı" pek çok eser Yunanca yazılmış, okullarda okutulan pek çok kitap da Avrupa'daki orijinallerinden tercüme edilmişti. Yunanca kitapların pek çoğu daha 18. yüzyılda Venedik'te basılmakta olup yüzyılın son on yılında Viyana ve Leipzig de matbuatta önemli şehirler arasına girmiştir. Yunanca sadece eğitimli insanlar tarafından değil, tüccarlar ve sıradan insanlar tarafından da yaygın olarak konuşulmaktadır. Bkz. Peter Mackridge, "The Greek İntelligentsia 1780- 1830: A Balkan Perspective", *Balkan Society in the Age of Greek İndependence*, Ed. Richard Clogg, The Macmillan Press, London and Basingstoke, 1981, s. 64, 66,68.

[5] Bkz. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDVİA*, C.26, Ankara, 2002, ss.524-527.

[6] Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.43,46.

[7] Fransız Devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, çok milletli, çok dilli ve dinli yapıya sahip, dini temeller üzerinde millet sistemi olarak adlandırılan yapı üzerine inşa edilmiş olan Osmanlı Devleti'ni çok derinden etkilemiştir. Devlet, din düşüncesi etrafında merkezileşmiş olup öncesinde ulusal bir kimlik gelişmemiştir. Fakat Napolyon savaşları ulusların politik bilinçlenmesini arttırarak Balkanlar'da Osmanlı siyasi gücüne de zarar vermiştir. Ayrıntı için bkz. Alexander Mikaberidze, *The Napoleonic Wars A Global History*, Oxford University Press, New York, 2020, s. 368- 422.

[8] Craig Calhoun, *Milliyetçilik,* Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.19-20.

Tüm bu gelişmelerden ve Batı Avrupa düşünce akımlarından etkilenen Yunan milliyetçiliğinin hedefinde Yunan milletini tanımlamak ve onu özgürleştirmek vardır. Dolayısıyla 1821'de Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan isyan 1830'da bağımsız Yunanistan Krallığı'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır.[9]

Böylelikle Yunan hareketinin açıklanan resmi amacı hedefine ulaşmıştır. Ancak bu hareketinin diğer amacı da Osmanlı Devleti'nde yer alan tüm Yunanlar ile birleşmektir. Başka bir deyişle Yunanistan Krallığı, Bizans'ın sınırları ile kendininkini özdeşleştirmiştir.[10]

I. Dünya Savaşı devam ederken, 1917'de Rusya'da devrim[11] gerçekleşmiştir. Söz konusu devrimin Çarlık rejimine son vermesiyle birlikte Rusya, I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir[12] Rusya'nın savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğu İttifak devletlerinin askeri gücüne büyük bir darbe vurmuş, savaşa ABD'nin katılması ise yenilgiyi kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu nedenle Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti, barışın sağlanması için İtilaf devletleri ile temasa geçmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması haricinde Osmanlı Devleti'ni savunmasız bırakan Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir.[13] Söz konusu mütareke, Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumları, Pontus Rum Devletini kurma konusunda ümitlendirmiştir. Nitekim geçmişteki Pontus'u canlandırmak adına oluşturulan Pontus gizli örgütleri Mayıs 1918'den itibaren oluşmaya başlamıştır. Bunlar arasında en büyük örgütlenme Batum'da görülmüş bunu da Yekaterinodar (günümüzde Krasnodar) takip etmiştir.[14]

Bu bölgede yaşayan Rumlar tarihte pek çok defa bölgeden göç etmişlerdir. İlk göçleri Türk-Rus savaşları ile başlamış ve Rus ordusunun geri çekilişi ile birlikte onlar da bölgeden ayrılmıştır. Bu bağlamda ilk Pontus topluluklarının Kuzey Kafkasya ve Gürcistan'a yerleşimi 1828 senesinde başlamıştır. 1853- 1856 ve 1877- 1878 yılları arasındaki savaş dönemlerinde de göçler devam etmiştir. Ancak bölgeden tamamen ayrılmaları ve günümüzde "Pontus Sorunu" olarak adlandırılan konu, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgeden ayrılmaları ile ilgilidir.[15]

Karadeniz Rumları için Batum, önemli bir şehirdir. Öyle ki Pontus Devleti kurulması için bu şehirde 6 Temmuz- 7 Ağustos 1919 tarihleri

---

[9] Ioannis N. Grigoriadis, *İnstilling Religion in Greek and Turkish Nationalism A "Sacred Synthesis"*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, s.2.

[10]Stefanos P. Papageorgiou, *Από το Γένος στο Έθνος Η θεμελίωση του Ελληνικού Κράτος 1821- 1862*, *Εκδ. Παπαζὴσης,* Atina, 2005, s.420.

[11] Ayrıntılı bilgi için bkz. Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923,*C.1, Çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 1989.

[12] Kemal Beydilli, "Rusya","*TDVİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 258.

[13]Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", *TDVİA*, C. 30, Ankara, 2020, s. 271- 272.

[14] Vlasi Agtzidi, *Ποντιακός Ελληνισμός Απότην Γενοκτονία και το Σταλινισμό στην Περεστρόΐκα*, Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Selanik, 1995, s.62.

[15]Michalis Charalambidis, *The Pontion Question in the United Nations*, Pontian Society Pontian Society of Thessaloniki "Euxinos Leschi", Selanik, 2004, s.31.

arasında *Pontuslu Rumların Genel Kongresi* adıyla bir kongre düzenlemiştir. Bu kongrede alınan karar ile *Eleftheros Pontos* isminde bir gazete çıkartılmasına başlanmıştır. Gazetenin sorumlusu, 1918'den sonra Batum'a gitmiş olan Theofilaktos K. Theofilaktos isimli bir doktordur. Sözü edilen gazetenin üzerinde *"Pontuslu Rumların yayın organı"* ibaresi bulunmaktadır.[16] Bu çalışmada *Eleftheros Pontos* gazetesinde yayınlanan makaleler üzerinden 1920 senesinde Karadeniz bölgesindeki ve Batum'daki gelişmeler, bu gelişmelerin Yunan siyasetine yansımaları, Karadeniz Rumların faaliyetleri ve Pontus'un bağımsızlığına yönelik yorumlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.Elefhteros Pontos Gazetesi'ne Yansıyanlar

Söz konusu makaleler incelendiğinde gazetenin genel olarak Karadeniz Rumlarının faaliyetleri, Batum'daki gelişmeler, Türk hükümetinin onlara yönelik uygulamaları gibi konulara yer verdiği görülür. Rusya'ya gitmiş olan Rumların, yeniden Karadeniz bölgesine geri dönmek istemeleri dikkati çekici bir husustur. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar, pek çok defa bölgeden göç etmiştir. Yunan tarih anlatısına göre 1916 ile 1923 arasında yaklaşık 200.000 Rum, Kafkasya'ya çoğunlukla da Gürcistan ve Rusya'ya gitmiştir. Bunların bir kısmı Fransa ve ABD'ye kaçmış, 190.000'i Yunanistan'a ulaşmıştır. [17] Rumlar, Türklerin zoruyla bölgeden çıkartıldıklarını ileri sürmektedir.

1.a.Pontuslu Sığınmacıların Durumu

15 Şubat 1920'de yayınlanan *"Türk Hükümeti ve Pontuslu Sığınmacılar"* (*Η Τουρκική Κυβέρνιση και Πρόσφυγες του Πόντου)* başlıklı makalede bu konuya yer verilmiştir. Bölgeden ayrılan Rumların[18] sığınmacı/mülteci olarak değerlendirildiği habere göre Türk hükümeti Pontuslu Rumların, Rusya'dan Pontus sahillerine yani Karadeniz'e çıkışına izin vermeyerek onlardan gelen yardımların Karadeniz'e ulaşmasını engellemektedir. Ayrıca bu emirlerin Türk yetkililer tarafından kasten verildiği belirtilmektedir. Gazete bu noktada Rumları uyararak milli bir merkezden herhangi bir talimat gelene kadar beklemelerini söyler. Zira Pontuslu Rumlar, bölgeden zorla göç ettirilmiştir. *Eleftheros Pontos*, ayrıca Türkleri Rumları öldürmek,

[16] Nilüfer Erdem, "Pontusçu Rumların Batum Genel Kongresi'nin (6 Temmuz- 7 Ağustos 1919) "Eleftheros Pontos" Gazetesindeki Yansımaları", *1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye (Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme, Direniş) Sempozyumu*, (26-27 Aralık2019), Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2020, s.287-288.

[17] Michalis Charalambidis, *a.g.e*., s.32.

[18] Ç.N.Gazetede Karadeniz bölgesinde yaşayan Ortodoks inanca mensup Yunanca konuşan insanlar Pontuslu Yunan/Yunan, Karadeniz bölgesi ise Pontus olarak adlandırılmaktadır. Ancak çalışmada söz konusu kişilerin Osmanlı sınırlarında yaşayıp Osmanlı Devleti vatandaşı olmaları sebebiyle onlar için Rum tabiri kullanılmıştır. Gazeteden yapılan alıntı ve çevirilerde orijinaline sadık kalmak adına Karadeniz bölgesi için Pontus, ya da Pontuslu Rum tabiri kullanılmıştır.

mallarını soymak ve tecavüz gibi davranışlarla da itham eder. Habere göre Türkler, Rumlardan kalan her şeyden istifade etmek istemektedir. Bu nedenle onların taşınır mallarını gasp etmekle yetinmeyip şimdi de taşınmazlarına/ mülklerine göz dikmiştir. Gazeteye göre bu yüzden Türkiye, bu yaptıkları nedeniyle Avrupa'daki mahkemede, mahkum edilecektir. Ayrıca Türkler kendilerini zora sokacağı için tarlaların, evlerin, bağların sahiplerinin Rusya'dan ayrılarak yeniden Karadeniz'e geri dönmesi düşüncesinden endişe etmektedir. Habere göre bu süreçte Türkleri endişelendiren bir diğer konu da o sıralarda başlayan kongrede[19] Pontus Sorunu'nun ve Türk devletinden ayrı bir Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması konularının konuşulmasıdır. Yunanların, bu amaç için gece-gündüz bağımsızlık mücadelesi verdiklerinin altı çizilir. Ancak Türklerin tüm engellemeleri, aslında Rumların hayrına olan bir durumdur. Nitekim yabancı bir ülkede yani Rusya'da çekilen birtakım zorluklar olmasına rağmen en azından burada canlarından ve mallarından emin şekilde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla gazete, halka sabretmeleri ve üzülmemeleri tavsiyesinde bulunulur. Çünkü Venizelos ve diğer önemli kişiler, Pontusluların amaçları için mücadele etmektedir ve bu nedenle Pontuslu sığınmacılar onlara güvenmelidir.[20]

Rumların, Karadeniz'e yeniden geri dönmek istemeleri güncelliğini sürekli koruyan bir konu olmuştur. Nitekim gazetenin 11 Mart 1920 tarihli sayısında *"Vakitsiz Göç"(Άκαιρος Μετὰναστευσης)* adlı makalede söz konusu göçün vakitsizliği dile getirilir ve şu anda yapılacak bir geri dönüşün felaket olduğu, bu nedenle de vatandaşların doğru bir zamana kadar sabırla beklemeleri gerektiği belirtilir. Çünkü olayların gelişimi onları bu konuda haklı çıkartmıştır. Türk yönetimi, memleketlerinde onları her zaman yıkıma uğratarak varlıklarına son vermiştir. Fakat artık süre dolmuştur. Pontus Milli Kurulu, çalışmaları ile Pontuslu sığınmacıların kurtuluşunu ve yeniden özgür Pontus'u vaat etmektedir. Yunan hükümeti, pek çok defa öneride bulunmasına rağmen Sohum çevresinden Pontuslu aileler, mallarını ve evlerini satıp Makedonya ve Trakya bölgelerine yerleştirilmek üzere Yunanistan'a gitmeye hazırlanmaktadır. Bu nedenle pek çok Rum, Batum sahillere gelerek Yunanistan'a gidecek gemileri beklemektedir. Habere göre Rumlar, *"Sanki Yunan hükümeti onları davet etmiş gibi"* hareket etmektedir. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Nitekim Pontus Milli Kurul'unun Yunan hükümeti ile temasları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İstanbul'a kadar gidip Yunanistan'a gitmek için izin isteyen Rumlar oradaki Yunan yetkililere Pontus Milli Kurul'undan izin aldıklarını söyleyerek onlara da

[19] I. Dünya Savaşı'nın ardından yapılacak barış antlaşmalarının görüşülmesi için 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Ancak konferansta Osmanlı Devleti'nin taksimi konusunda anlaşma sağlanamadığı için Büyük Güçler, bu konunun 12 Şubat 1920'de toplanmasına karar verilen Londra Konferansında görüşülmesine karar verilmiştir. Bkz. Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *TDVİA,* C.37, İstanbul, 2009, s. 1,3.

[20] *Ελεύθερος Πόντος,* "Η Τουρκικὴ Κυβερνὴσεις και οι Πρόσφυγες του Πόντου", S. 66, 15 Şubat 1920, Batum.

yalan söylemektedir. Oysaki bu kişilere böyle bir yönlendirme yapılmamıştır. Buna rağmen İstanbul'a bir şekilde ulaşan kişiler olsa dahi geri gönderilecektir. Dolayısıyla Pontuslu Rumların o süreçte Yunanistan'a gidişi kesinlikle yasaktır. Gazeteye göre Sohum bölgesinden bu kişilerin kabul edilemez faaliyetleri Yunan ulusuna zarar veren düşmanca bir davranıştır. Zira onlar gelecekteki bir zamanda yeniden Pontus'a dönecektir. Yunan hükümeti, ulusun itibarı iade edildikten sonra Rusya ve Kafkasya'daki Yunanları Yunanistan'a yönlendirecektir. Dolayısıyla Pontus Kurulu bu zamansız göç hareketliliğinden memnun değildir. Bu problem ancak doğru zaman gelince çözülecektir.[21]

Bölgedeki Rum nüfusun bölgeden ayrılarak Yunanistan'a gitmek istemeleri biraz da üzerlerindeki baskıdan kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'ndaki tutumu bölgede yaşayan Rum nüfusu olumsuz etkilemiştir. Bilindiği üzere Yunanistan'ın savaşa girişi itilaflı bir konu olmuştur. 1913'te tahta çıkan Kral Konstantinos, Alman yanlısı bir politika takip ederken, Venizelos ise savaşı İtilaf devletlerinin kazanacağına inanmaktadır. Yunanistan'ın ise Epir, Trakya, Batı Anadolu bazı Ege adaları özellikle de On İki Ada ve Kıbrıs'a dair talepleri vardır. Bu nedenle Venizelos ve Kral Konstantinos arasında savaşa katılıp katılmama konusunda fikir ayrılıkları vardır. Yunanistan tarafsızlık politikasını İngiliz ve Fransız hükümetleri müdahale ederek Venizelos'u destekledikleri zaman bırakmıştır.[22]1918 itibariyle Bolşevik devrimi yerleşmiş öte yandan Yunanistan'ın müttefiklerle[23] birlikte Çarlık taraftarlarını desteklemek amacıyla Ukrayna Harekâtına katılması Kafkaslar ve Güney Rusya'da yaşayan Pontus bölgesi Rumlarını olumsuz etkilemiştir.[24]

1.b.Anadolu Yaşanan Gelişmeler

Gazete Mustafa Kemal'in faaliyetlerine de geniş yer ayırmıştır. 29 Nisan 1920 tarihli sayıda *London Times*'dan bir haber tercüme edilerek yayınlanmıştır. Pontus- Sivas *(Πόντος- Σεβάστεια),*başlıklı yazıda Mustafa Kemal'in emriyle Sivas'ta asker toplandığı yazmaktadır. Gazeteye göre bu Pontuslular ve Ermeniler için son derece tehlikeli bir durumdur. Zira Mustafa Kemal, Kuvâ-yi Milliye teşkilatlarına Sivas vilayetine çekilmesi emrini vermiştir. Ancak Sivas'a yapılacak olası muhtemel bir nakil Ermenistan'ı Batı'dan tehdit edecektir. Çünkü böylelikle Arapça konuşulan Harput, Halep vilayetleri ile ilişkiye geçilecek bu da Pontus'un

---

[21] *Ελεύθερος Πόντος,* "Ἀκαιρος Μετὰναστευσης", S. 73, 11 Mart 1920, Batum.

[22] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Çev. Fatma Sel Turhan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.127, 181-182.

[23]İtilaf devletleri, Rusya'daki iç savaşa müdahalede "Beyazların tarafını tutarak müdahale etmiş ancak bu başarısızlıkla sonuçlanmıştır.1920'de Bolşevik devrimi, bir süre için Rusya'dan Avrupa'nın geri kalanına yayılacakmış gibi görünmüştür. Bu durum İtilaf devletleri'nin, Rusya'yı Avrupa'nın geri kalanından izole etme kararlılığını arttırmıştır. Rusya 1920'lerin başında Sovyetlet Birliği olmuştur. Bkz. Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 718- 719.

[24] Nilüfer Erdem, *a.g.m*., s.286-287.

gerçek bir bölümü olan Sivas için ciddi bir tehlike oluşturacaktır. Gazetede bir Atina gazetesi olan *Eleftheros Tipos*'tan alıntılar da vardır. Buna göre bölgede çok büyük bir tehlike oluşmaktadır. Bu durum sadece Sivas vilayetinde bulunan Rum nüfusu tehdit etmekle kalmayıp Pontus'un kuzey bölümünü oluşturan Trabzon vilayetini, Pontus'un batı ve kuzey batısını oluşturan Kastamonu vilayetini de tehdit etmektedir. Gazete Türklerin istatistiklerine dayandığını belirterek kimi nüfus değerlendirmelerinde bulunmuştur. Buna göre Sivas vilayetinde aslında çok az Türk yaşamaktadır. Bunların sayısı 50.000 kişiyi geçmemektedir. Rumlar, bölgeden sürgün edilmelerine rağmen sayıları 160.000'den fazladır. Bölgede var olan Müslümanlar ise Türk değildir ve onların da sayısı 80.000 civarında olup 100.000 Ermeni bulunmaktadır. Yukarıda sözü edilen 160.000 Rum ise tarım ve ticaret ile uğraşan fakat korkudan şehirlerinden ayrılarak Kafkaslar'a kaçan insanlardır. Bu nüfus, Antik Yunanca'nın bir diyalektiği olan Pontiaka konuşmaktadır. Gazete,80.000'lik Müslüman olan ama tamamı Türk olmayan nüfusu kendi içinde ayırmıştır. Buna göre bu nüfusun 320.000'i Bektaşi 150.000'i Çerkez, 160.000'i Abhazyalı olup geri kalanı Kürtler, Lazlar ve Gürcüler oluşmaktadır. 170.000 de Gizli Hristiyan bulunmaktadırlar. Bunlar da aslen Hristiyan olup İslamlaştırılmıştır. Dolayısıyla gazeteye göre Türklere karşı düşman olan pek çok fraksiyon bulunmaktadır. Dolayısıyla bu faydalanılması gereken bir durum durumdur. Bu nedenle Türklere karşı vatan ve millet uğruna yapılacak mücadelede silah ve cephaneye gerek olduğu belirtilir. Çünkü "vahşi bir ayaktakımı" olarak tanımladığı Türk güçlerine karşı başka türlü savaşmak mümkün değildir. Söz konusu güçlerin Trabzon'un komşu çevreleri, Amasya ve Niksar'da gerçekleştirdiği eylemler nedeniyle Pontusluların Büyük Güçler'den yardım talepleri de gazetede ye almıştır.[25]

2.Batum ve Selanik'te buluna Rumların Faaliyetleri

Batum'da yaşayan Rumların siyasal ve toplumsal anlamda aktif olması gazete tarafından desteklenen bir durumdur. Nitekim gazetenin 12 Şubat 1920 tarihli sayısında o sırada Batum'da yapılan belediye seçimlerinden bahsedilmektedir. Gazete, bu seçimlere katılımın pek çok yerel sorunun çözümü açısından son derece önemli olduğunu belirtir.[26] Ayrıca o dönemde Batum'da bulunan Rumlar, orada ne kadar Rum nüfusun bulunduğunu kayıt altına almak için nüfus sayımı yapmaya karar vermiştir. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmediği için nüfus sayımı yapma çabalarının devam ettiği gözlenmektedir. *Eleftheros Pontos*'un 4 Mart 1920 tarihli sayısında buna yer verilmiştir. Makaleye göre Rumların bazıları bu sayımın vergi ya da askerlik nedeniyle yapıldığını sanarak nüfus sayımına katılmamıştır. Habere göre Pontus Kurulu, yapılacak nüfusu sayımının gerçek nedenini ve hedefini açıklamalıdır. Gazete, açık

[25] *Ελεύθερος Πόντος*, "Πόντος- Σεβάστεια", S.84, 29 Nisan 1920, Batum.
[26] *Ελεύθερος Πόντος,* "Συστάσις της Αντιπροσοπείας της Ελλινηκὴς Κοινότητος Βατούμ", S. 65, 12 Şubat 1920, Batum.

bir şekilde oradaki Rum nüfusun sayısını kayıt altına almak ve istatistiksel olarak tam sayıyı öğrenmek için halkı nüfus sayıma katılmaya davet etmektedir.[27]

Ayrıca Karadeniz Rumların, Rusya'da karşılaştığı zorluklar da gazetede sürekli irdelenmiştir. Bu nedenle Pontus Milli Kurulu'nun, Rumların itibarını iade etmek için giriştiği çabalara da geniş yer ayrılmıştır.[28] Gazete, Başkan Aris. Antoniadis ve Iosif Papadopulos'un başkan yardımcısı olduğu yönetim kurulunun konferans haberini vermiştir. Söz konusu toplantı 23 Mart 1920 tarihinde yapılmıştır. Burada öncelikle konferans üyelerinin bilgilendirilmesi için oylama yapılarak memorandum kaleme alınmıştır. Söz konusu memorandumun *Nea Ellas, Opinion, Ethniki, Estia, Eleftheros Tipos* adlı gazetelerde yayınlanmasına karar verilmiştir. Bunun dışında gazetede Selanik'te yapılan Pontus Genel Toplantısında kaleme alınan ve telgraf ile Londra konferansına gönderilen muhtıra da yayınlamıştır. Selanik'te yapılan olağanüsütü genel toplantı, Selanik ve Kuzey Yunanistan'ın diğer şehirlerinde yaşayan Pontus temsilcileriyle yapılmıştır. Yayınlanan muhtırada memleketlerinin belirsizlik içinde olduğu, vatandaşlarının Türk zulmüne maruz kaldığını ve bu nedenle de onların Rusya'ya sığındığı belirtilmiştir. Bu nedenle şu anda Türkiye'de esir olan bütün halklara karşı bu meselenin çözümlenmesini beklemektedirler. Burada Pontusluların ezeli istekleri sadece tek bir kelime ile özetlenmiştir o da bağımsızlıktır. Kültürlerini uluslararası alanda tanıtmaya layık olduklarının belirten Pontuslular, 5 yıl önce yurtlarından kovulduklarını, Türk tiranlığına karşı bağımsızlık mücadelerinin onaylanmasını beklediklerini ve o mübarek zaman geldiğinde de evlerine dönebileceklerini belirtmişlerdir. Bu muhtıra Selanik Birleşik Pontuslular Kurulu Başkanı A. Antoniadis imzasıyla yayınlanmıştır.[29]

Gazete 1 Temmuz 1920 tarihli sayısında *"Pontus Sorunu"* adlı makalede daha önce 25 Haziran'da *Neologos Gazetesi*'nde yayınlanan Pontusluların muhtırasını yayınlamıştır. Haberde muhtıranın hazırlanması esnasında metropolitlerin de yer aldığı ve yer yer ihtilafların olduğu belirtilmiştir. Ancak görüşmeler sonunda muhtıra kabul edilmiştir. Buna göre Trabzon metropolitinin barış müzakerelerine temsilci olarak gönderilmesine karar verilmiştir. Burada ayrıca günümüzde Rusya'daki Yunanlılığın yaklaşık %95'ini Pontus'un 6 bölgesinden gelen Yunanlardan oluştuğu, bölgedeki Yunanların bugün nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturduğu zira üçte ikisinin Rusya'ya daha önceden göç ettiği belirtilmektedir.[30]

---

[27] *Ελεύθερος Πόντος,* "Απογραφὴ" S. 73, S.71, 4 Mart 1920, Batum.
[28] *Ελεθερος Πόντος,* "Οι εν Ελλὰδι Πόντιοι", S.109, 28 Temmuz 1920, Batum.
[29] *Ελεύθερος Πόντος*, "Το Υπόμνημα των Ποντίών", "Το Ψηφισμα των Ποντίων"4 Nisan 1920, S. 78, Batum.
[30] *Ελεύθερος Πόντος*, "Το Ζὴτημα του Πόντου", S.102, 1 Temmuz 1920, Batum.

Eleftheros Pontos, Batum Milli Kurulu'nun genel oturumunda geçen konuşmalara ve Batum'daki Pontus derneklerinin faaliyetlerine de yer vermiştir. Gazete, Pontuslu Yunanların resmi olarak tanınması için Trabzon metropoliti Hrisanthos ile işbirliğinin öneminin altını çizer. Gazete ayrıca *Neologos Gazetesi*'nde 24 Temmuz 1920 tarihinde çıkan yazıyı yayınlamıştır. Buna göre Muhterem vekil, yani Hrisanthos, Batum Pontus Kurulu'nu ve kurul temsilcilerini ziyaret etmiş ve bu ziyarette Pontus sorunu ile ilgili farklı muhtıralar yazılmıştır. Uzun süren görüşmelerden sonra Kayseri, Amasya ve Ankara, metropolitleri uygun görmemesine rağmen Trabzon metropolitinin, milli sorun ile görüşleri muhtırada egemen olmuştur. Yapılan görüşmelerde Pontus Kurulu Başkanı Vasilis Ioannidis, kurulun ulusal faaliyetlerinden bahsederek onun halkın oyları ile seçildiğini ve Yunan hükümeti ile düzenli olarak iletişimde oldukları belirtmiştir. Sonuç olarak yapılan görüşmelerde Pontus Kurulu'nun Pontuslu Yunanların resmi temsilcisi olarak tanınmasına ve Trabzon metropoliti ile uyumlu şekilde çalışmasına karar verilmiştir.[31]

Gazetenin 8 Ağustos 1920 tarihli sayısında *"Pontus Mücadelesi"(Ο Αγών του Πόντου)*, adlı makale yer almıştır. O esnada barış antlaşması için görüşmeler yapılmakta olup genel görüş müzakerelerin neticesinin Türk egemenliğinde yaşayan Hristiyan nüfusun şansına olacağı şeklindedir. Nitekim müzakere Küçük Asya'nın Hristiyan halkları için tiranlıktan kurtulma ve de Avrupa'nın koruması altında güçlü bir Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması için bir şans olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle Küçük Asya'da Yunanlılığın temsilcileri Türk boyunduruğu altında yaşamanın imkansız olduğunu Avrupa'ya açıklamak ve de dünyanın her yerinden Pontusluların Pontus'a geri döneceği bir Pontus Cumhuriyeti yaratmak için mücadelenin zorunluluğu belirtilmelidir.[32]

3.Pontus Sorununda Venizelos ve Yunan Hükümeti'nin Tutumu

Yunanistan'da yaşanan gelişmeler *Elefhteros Pontos*'da çok yakından takip edilmiştir. Nitekim gazetenin 20 Mayıs 1920 tarihli sayısında Venizelos'un Pontus sorunu ile ilgili Yunan meclisindeki konuşmasından alıntılar yapmıştır. Buna göre ABD Başkanı Wilson, Ermenilerin teritoryal çıkışı için Trabzon vilayetinden toprak koparmayı istemeyecektir. Venizelos ise müzarekerin başında kendisinin Trabzon vilayetinde Büyük Güçlerin koruması altında Pontus'un hakkı olduğu söylemiştir. Ancak bu teritoryal çıkışın Ermenistan[33] ile olması ümit

---

[31] *Ελεύθερος Πόντος,* "Το Ζήτημα του Πόντου", S.110, 29 Temmuz 1920, Batum.
[32] *Ελεύθερος Πόντος*, "Ο Αγών του Πόντου", S.112, 8 Ağustos 1920, Batum.
[33]*Eleftheros Pontos* gazetesinin 18 Ocak 1920 tarihli sayısında yayınlanan makalede Ermenistan'ın bağımsızlığının tanınmasının Erivan'da halk tarafından kutlandığı ve bu gelişmenin Ermeni ve Yunan başbakanlar arasında memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Bkz., *Ελεύθερος Πόντος,* "Χαίρε Αρμενία", S. 58, 18 Ocak 1920, Batum.; Ermenistan, Kasım 1920'de Çarlık rejimi sonrası kazandığı geçici bağımsızlığı kaybetmiştir. Bkz. Kemal Beydilli, *a.g.m*, s. 259.

edilir. Nitekim böylelikle bölgesel ayrılık ile ilgili sorunlar düzenlenebilecektir. Dolayısıyla Pontus ve Ermeni devletlerinden oluşacak bir federasyondan söz edilmektedir. Ne yazık ki ilgililerin yani Pontusluların bu çözümü reddettiğini belirten Venizelos, Trabzon vilayetinin, eğer başka bir Hristiyan ülke ile yani Ermenistan ile bir federasyon oluşumu için Türk devletinden koparılırsa bu durumun kendisinde hoşnutsuzluk yaratmayacağını belirtir. Zira Yunanlar orada güçlüdür ve bundan asla korkmayacaklardır. Ancak kendi görüşünün bir değeri olmadığını belirten Venizelos, bunu müzakerelerde açıkladığını ancak Yunan vekillerin buna katılmadığını belirtir. Çünkü bütün Pontus, Türk devletinden ayrılmazsa bunun tanınması mümkün değildir. Dolayısıyla Pontus'un bir bölümünün ayrılması mümkün değildir. Ayrıca Barış görüşmelerinde 2 Ermeni temsilci ile görüştüğünü belirten Venizelos, Ermenilerin de Trabzon içinde bir çıkış talep etmediklerini söyler.[34]

Eylül 1920'de B. Ioannidis, L. Iasonidis ve Th. Kazancoglou, seçilmiş Pontus Konsey üyeleri olarak Başbakan Venizelos tarafından kabul edilmiştir. Görüşmede, B. Ioannidis, Rusya'daki ve Karadeniz'deki gelişmeleri ayrıntıları ile ortaya koymuştur. Konsey üyeleri, Venizelos'un Pontus lehine alınacak kararlarda kısa sürede cevap vermeye zorlanmıştır. Sözü edilen heyet, başbakan dışında meclis başkanı, Dışişleri Bakanı ve Büyük Güçlerin konsoloslarını da ziyaret etmiştir. Ancak Venizelos hükümetinin bir müddet sonra düşmesi, Rusya'da bulunan Rumların durumu da zorlaştırmıştır.[35]

Gazete 30 Mayıs 1920 tarihli sayısında da Venizelos'un Yunan meclisindeki konuşmalarına atıf yaparak onun Pontusluların sesini temsil etmediğini söyler. Bu yüzden Pontuslular da Venizelos'un önerdiği çözümü kabul etmeyerek onun Pontus için yeteri kadar mücadele etmediğini belirtirler. Gazete ayrıca güvenilir bir kaynaktan edindiği bilgiyi aktarır. Buna göre Krosnodar/Yekatarinodor Merkez Pontus Birliği, 1829 ve sonrasında Rusya'ya sığınmış 500.000 Yunan'ı temsil etmektedir. Onlar da kendi temsilcileri aracılığıyla barış müzakerelerine temsilciler göndererek sözü edilen yerlerin kendilerine ait olduğunu söyleyerek, Pontuslu Yunanların isteklerini içeren, onların vatanlarına ve köklerine olan hasretlerini dile getirdikleri bir muhtıra göndermişlerdir. Ancak gazeteye göre bu muhtıra, müzakerelerdeki Yunan temsilciliği tarafından alıkonarak görüşmelere sunulmamıştır. Gazeteye göre muhtıranın ortaya çıkartılmaması Pontus halkının susturulması anlamına gelmektedir. Bu nedenle gazete muhtıranın neden verilmediğini sorarak

[34] *Ελεύθερος Πόντος*, "Ο Πόντος και Αι Δηλώσεις του Βενιζέλου", S. 90, 20 Mayıs 1920, Batum.

[35] Konstantinos Emm. Fotiadis, *Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Εκδ. Κ& Μ. Αντ. Σταμούλη, Selanik, 2016, s.443, 446.

Yekatarinodor Merkez Pontus Birliği'ne bununla ilgili bir açıklama yapılmasını istemektedir.[36]

Sonuç

Batum'da oluşturulan Pontus Milli Kurulu, halkın oyları ile seçildiğini ileri sürerek Milli Kurulun, Pontus hareketin resmi temsilcisi olarak tanınmasını istemiştir. Çıkartılan gazete *Elefhteros Pontos*, bu hareketin bir nevi sözcülüğünü yapmaktadır. Burada ileri sürülen temel argüman Rumların Karadeniz'de nüfus çoğunluğuna sahip olduğu ve Türklerin zorlamasıyla bölgeden göç ettirildikleridir. Temel hedefleri, Karadeniz Bölgesi'nin Osmanlı Devleti'nden kopartılarak burada bağımsız bir Pontus Devleti kurulmasıdır. Amaçlarına ulaşmada en güvendikleri ülke Yunanistan'dır. Dönemin Başbakanı Venizelos ise Pontus hareketini desteklemekle birlikte, onun pragmatik hareket ettiği söylemek mümkündür. Nitekim bölgesel ayrılıklara son vermek adına Trabzon vilayetinde Ermenistan ve Pontus Devleti ile kurulacak bir federasyona dahi sıcak bakmaktadır. Çünkü Yunanistan'ın Epir, Trakya, Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıbrıs'a dair talepleri önceliklidir. Bu nedenle Pontus konusunda pazarlığa ve tavizlere açık olduğu söylenebilir. Ancak onun bu tavrı gerek Yunan vekiller gerekse Pontus Milli Kurulu tarafından eleştirilmiştir. Nitekim onlara göre Pontus'un bir parçasında değil tamamını kapsayan alanda bağımsız bir Pontus Devleti kurulmalıdır. 1920 yılında Osmanlı Devleti'nin genel ahvalinin kötü olması sebebiyle gazetenin ve Pontus hareketinin genel görüşü eninde sonunda başarılı olunarak bir gün Pontus'a geri dönüleceği şeklindedir.

[36] *Ελεύθερος Πόντος*, "Ο Πόντος και Αι Δηλώσεις του Βενιζέλου", S. 93, 30 Mayıs 1920, Batum.

BİBLİYOGRAFYA

Süreli Yayınlar

Ελεύθερος Πόντος,(*Eleftheros Pontos Gazetesi)*, Batum.

Araştırmalar

AGTZDİ, Vlasi *Ποντιακός Ελληνισμός Από την Γενοκτονία και το Σταλινισμό στην Περεστρόΐκα*, Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη,Selanik, 1995.

BEYDİLLİ, Kemal, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDVİA*, C.26, Ankara, 2002, ss.524- 527.

BEYDİLLİ, Kemal"Rusya, Tarih", *TDVİA*, C. 35, 2008, İstanbul, ss.253- 358.

CALHOUN, Craig, *Milliyetçilik,* Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

CARR, E.H., *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923,*C.1, Çev.Orhan Suda, Metis Yayınları, 1989, İstanbul.

CHARALAMBİDİS, M., *The Pontion Question in the United Nations*, Pontian Society Pontian Society of Thessaloniki "Euxinos Leschi",Selanik, 2004.

ÇAPA, Mesut, *Belgelerin Işığında Pontus Meselesi*, Avrasya Araştırmaları Merkezi, Rapor No:15, Özgür Matbaacılık, 2017, Ankara.

ERDEM, Nilüfer, "Pontusçu Rumların Batum Genel Kongresi'nin (6 Temmuz- 7 Ağustos 1919) "Eleftheros Pontos" Gazetesindeki Yansımaları", *1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye (Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme, Direniş) Sempozyumu*, (26-27 Aralık 2019), Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2020, s.285- 297.

FOTİADIS, Konstantinos Emm., *Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Εκδ. Κ& Μ. Αντ. Σταμούλη, Selanik, 2016.

GRİGORİADİS, Ioannis N., *İnstilling Religion in Greek and Turkish Nationalism A "Sacred Synthesis"*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Çev. Fatma Sel Turhan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

KİFONİDOU, Eleftheria, *Ποντιακό Ζήτημα, Στρατηγηκές Επιπλογές και Αδιέξοδα 1917-1922*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, (Basılmamış Doktora Tezi), Atina, 2013.

KÜÇÜK, Cevdet, "Sevr Antlaşması", *TDVİA,* C.37, İstanbul, 2009, s. 1-5.

MACKRİDGE, Peter, "The Greek İntelligentsia 1780- 1830: A Balkan Perspective", *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, Ed. Richard Clogg, The Macmillan Press, London and Basingstoke, 1981.

MİKABERİDZE, Alexander, *The Napoleonic Wars A Global History*, Oxford University Press, 2020, New York.

MİLLAS, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

ÖZTÜRK,C., "Mondros Mütarekesi", *TDVİA*, C.30, Ankara,2020,ss.271- 273.

PALABIYIK, Mustafa Serdar; DEVECİ BOZKUŞ, Yıldız, "Pontus Meselesi: Genel Bir Bakış", *Uluslar arası Suçlar ve Tarih*, S.11/12, 2011, ss. 77-140.

PAPAGEORGIOU, Stefanos P., *Από το Γένος στο Έθνος Η θεμελίωση του Ελληνικού Κράτος 1821 1862 Εκδ. Παπαζήσης, 2005*, Atina.

PONTING, Clive, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

EKLER

1-*Elefheros Pontos,* 15 Şubat 1920, Batum.
2- *Elefheros Pontos*, 29 Nisan 1920, Batum.
2- *Elefheros Pontos*, 20 Mayıs 1920, Batum.
3- *Elefheros Pontos*, 30 Mayıs 1920, Batum.
4- *Elefheros Pontos*, 8 Ağustos 1920, Batum.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΛΙΤΑΙ!

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

ΠΟΝΤΟΣ-ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ ΚΑΡΣ

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

Ο ΠΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΑΙ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Α' — ΑΡΙΘ. 93

Ο ΠΟΝΤΟΣ

ΚΑΙ ΑΙ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ

ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΜΑΣ

ΚΑΙ ΑΙ ΕΛΠΙΔΕΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΜΑΣ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Β' — ΑΡΙΘ. 112

Ο ΑΓΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

Η ΚΑΤΑ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΑΠΟΠΕΙΡΑ